

Lerchné dr. Egri Zsuzsa

Anyanyelv

felsősöknek

5

Lerchné dr. Egri Zsuzsa

Anyanyelv felsősöknek

Tankönyv **5.** osztályosoknak

Tizennegyedik, változatlan kiadás

Mozaik Kiadó – Szeged, 2017

Beköszöntő

Kedves

(Kérek, írd a pontozott vonalra a nevedet!)

Örömmel üdvözöllek abból az alkalomból, hogy felső tagozatos lettél! Ez igazán nagy-szerű, bizonyára titokban már régen vártál rá. Akkor is jóleső érzés, ha a változások szin-te egyszerre zúdulnak rád. Több tanárod van, osztályfőnököddel ritkábban találkozol, mint a harmadik-negyedikes tanító néniddel. Önállóbban kell döntened, s egyre több dologért vál-lalnod a felelősséget. Mindezzel együtt persze nagyon sok élményben részesülsz, amelyek közül az első az, hogy a nagyobb méretű cipőd immár a nagyobbakhoz való tartozásodat is jelenti.

Az idén hetente két anyanyelvi órád lesz. Taneszközeid a következők: tankönyv, mun-kafüzet és tudásszintmérő feladatlap, amelyet az iskolában tárolnak. Ha még nincs meg otthoni könyvtáradban *A magyar helyesírás szabályai* című könyv 11. kiadása, akkor pró-báld meg mielőbb beszerezni! Igen gyakran kell majd használnod az elkövetkezendő évek folyamán!

Most pedig vedd a kezedbe a tankönyvedet! Nézd meg a címét, keresd meg a kiadó és a szerző nevét, a megjelenés helyét és időpontját! Ezek az adatok éppúgy hozzátartoznak valamennyi könyvhöz, mint az emberekhez a nevük, a születési idejük, helyük, illetve a lak-címük. Könyved különböző témákkal foglalkozik. Tekintsd át a tartalomjegyzéket! A címek és a korábban tanultak alapján próbáld egy-két mondatban összefoglalni, mi mindenről fogtok az idén tanulni!

A gyors és eredményes használat érdekében még az új ismeretek elsajátítása előtt fel-hívom a figyelmedet két fontos dologra. Mindenekelőtt az utasításokra: GYAKORI KÉRDÉSEK, EMLÉKEZTETŐ, AMIT EDDIG TANULTUNK, ÚJ KÉRDÉS, TOVÁBBI KÉRDÉS, TANULNIVALÓ, NEM ÁRT TUDNI, FIGYELEMKELTŐ, NYELVI CSODA-BOGARAK, OKOSKODÓ, LÉGY KREATÍV! Ezek azzal könnyítik meg a dolgodat, hogy állandóan ismétlődnek, tehát mindig tudhatod előre, mit kell tenned. Vedd őket komolyan! Az általános eligazodást a tartalomjegyzék, a fogalmak gyors kikeresését, pontosítását a kis-lexikon segíti. Egy ötödikesnek nem jelenthet gondot ezek használata.

A munkafüzet általában a tankönyv beosztását követi, kivéve a tanév eleji ismétlést. A benne található gyakorlatokat részben a tanórán, részben otthon kell majd megoldani, de csak a szóbeli lecke feldolgozása után. Légy alapos, pontos, akkor a siker sem várat magá-ra sokáig!

Az ideai munkádhoz kitartást kíván:

Zsuzsa néni

Ismerkedj meg a szövegekkel!

*Beszélőként vagy
hallgatóként részt veszel
különböző kommunikációs
helyzetekben. Üdvözlöd
a társad, mondasz valamit neki,
meghallgatod a véleményét,
teljesíted a kéréseit, kérdezel
tőle, válaszokat adsz neki,
vitatkozol vele stb.*

*Amikor pedig szöveget
olvasol, igyekszel megérteni
az üzenetét, megállapítani,
mi teszi széppé a sorokat. Szinte
látod magad előtt a helyszíneket,
átéled a hősök kalandjait,
gondolatban folytatod vagy
megváltoztatod történetüket.
A most következő fejezetben
mindezt kedvedre megteheted.*

*Rajta, fedezzük fel együtt
a szövegek titkait!*

Új kérdés

Hogyan kell értelmezni egy nyomtatott szöveg mondanivalóját?

A szépirodalmi szöveg

Olvasmányunk egy kacagtató regényből való. Szerzőjének, igazi nevén Rejtő Jenőnek, az volt a célja, hogy műveivel neveltségessé tegye az ún. ponyvaregényeket¹. Azt remélte, hogy aki az ő könyvein jól derül, az végleg elkerüli az ostoba firkálmányokat.

Olvasd el a Függelékben *A tizennégy karátos autó* című mű részletét! A néma áttekintés után hangosan is olvassa fel egyikőtök a szöveget, utána válaszoljatok a kérdésekre!

Okoskodó

1. Mi az, ami miatt nevetünk? Válassz! Igaz (I) vagy hamis (H) a kijelentés?

Az esemény, aminek tanúi vagyunk.

A szereplők viselkedése, beszéde.

Nem várt fordulatok.

A szereplő helyzetéhez nem illő öltözéke.

2. Mondd sokkal egyszerűbben!

a) A komolyság nyomokban sem fordul elő a lelkivilágában.

b) Hihetetlen pénzüsszeg birtokába jut.

Tanulnivaló

A **szépirodalmi szöveg** eseményeket, érzelmeket, emberi törekvéseket láttat velünk, azon kívül mozgósítja képzeletünket és szórakoztat. Így közelíts hozzá:

1. Néma olvasással vagy bemutató olvasás alapján ismerkedj meg a szöveggel!
2. Idézd fel az olvasottakat (hallottakat), keresd a cím és a szöveg összefüggését!
3. Sorold föl a helyszíneket, szereplőket, időrendben az eseményeket!
4. Mondd el a véleményedet a tartalomról és a megformálás eszközeiről!
5. Alkoss saját szöveget az olvasmány nyújtotta élmény alapján!

Légy kreatív!

Add elő a történetet teljes komolysággal! Hangod és arckifejezésed váltogatásával jelezd, mikor ki beszél!

¹ ponyvaregény – régen a vásári ponyvákön olcsón árusított, kalandokról szóló, értéktelen regény.

Az ismeretterjesztő szöveg

Olvasd el a Függelékben a *Tigrisbefogás Szumátra szigetén* című ismeretterjesztő szöveget, amely Róna István *A nagyhírű vadászok* című könyvében jelent meg! Előzetes felkészülés után olvasd föl a társaidnak a szöveget, majd válaszoljatok a kérdésekre!

Okoskodó

1. Mondjátok el benyomásaitokat, érzéseiteket, amelyek az olvasás utáni első pillanatban eluralkodnak rajtatok! Gondoljatok az állatvédők szempontjaira is!
2. A szövegből megtudjuk, hogy „ez a tigris állatkertbe került”. Mi a véleményetek erről?
3. Keretezd be azt az állítást, amellyel egyetértesz!
 - a) Az ismeretterjesztő szöveg a szemtanú hitelességével mutatja be a valóban megtörtént, helyenként elborzasztó eseményt.
 - b) A szerző az ismeretterjesztő szöveget elképzelése és/vagy filmélményei alapján írta meg.
4. Gondos számolás után töltsd ki az alábbi négyzeteket egy-egy számmal!

A szöveg kijelentő, felkiáltó, kérdő, felszólító, óhajtó mondatainak száma:

Az állító, tagadó és tiltó mondatok száma:

Az egyszerű, összetett vagy többszörösen összetett mondatok száma:

Tanulnivaló

Az **ismeretterjesztő szöveg** ismereteket (információkat), magyarázatot, meghatározást, esetleg utasítást tartalmaz grafikonnal, térképpel, ábrával kiegészítve. Így értheted meg:

1. Tekintsd át némán az egész szöveget!
2. Állapítsd meg, miről szól (mi a témája)!
3. Az ismeretlen kifejezésekre keress magyarázatot bekezdésenként haladva!
4. A lényeges információkkal, adatokkal készítsd el a szöveg vázlatát!
5. Olvasd újra, majd véleményeddel, korábbi ismereteiddel együtt foglald össze!

Légy kreatív!

1. Mondd el, esetleg rajzold le a csapdakészítést, majd a tigris befogásának menetét! Az apró részletekre is térj ki! Ki-ki döntse el, kifejezheti-e a történethez fűződő érzelmeit, közzé teheti-e saját véleményét!
2. Keress a természetismeret vagy a történelemtananyagban olyan részt, amelyet grafikonnal egészít ki! Mondd el, mennyivel érthetőbb így a tananyag!

Az újságcikk

Néhány évvel ezelőtt jelent meg az interjú a Komlói Újságban egy harmadikos kisfiúval. Keresd meg a Függelékben a *Milyen jogok illetik meg az állatokat?* című cikket, és olvasd el!

Okoskodó

1. Beszéljétek meg, mi lehet a célja egy újságcikknek, így ennek is!
2. Nézz magadba, figyeld meg a többiek véleményét, utána mondd el, hogyan hatott rád ez a cikk? Mivel hívta fel magára a figyelmedet? Esetleg melyik részletével vitatkoznál?

Légy kreatív!

1. Írd le – rajzzal kiegészítve –, miért szereted, és hogyan gondozod a kutyusodat, a cicádat, a hörsögödet, a teknősödet vagy bármilyen más állatodat! Dolgozz a füzetedben!
2. Fogalmazz egy bekezdésnyi szöveget arról, hogy a te korodban már miért nem helyettesíthetik az igazi barátokat a plüssállatkák!

Tanulnivaló

Az **újságcikk** a nyomtatott vagy az elektronikus sajtóban megjelenő, könnyen érthető, megtörtént vagy bekövetkező eseményről tájékoztató, véleményformáló közlemény. Így közelíts hozzá:

1. Figyeld meg, hogyan függ össze az érdeklődéskeltő cím a tartalommal!
2. Haladj bekezdésenként a téma felvetésétől annak részletezésén át az olvasó befolyásolására alkalmas zárásig!
3. Jegyezd meg a híreket, a véleményedet azonban próbáld önállóan kialakítani!

Tanács

Van úgy, hogy nem tudjuk pontosan, honnan való egy idézet. Mit tehetünk ilyenkor? Begépeljük az ismert részlet néhány szavát az internet keresőprogramjába (pl. Google), ahol rövid idő alatt megtaláljuk a címét és a szerzőjét! Mi lehet az alábbi vers címe?

*Kutyus, kutyácska, árva kiskutya,
te kegyetlen gazdád az éjszaka! [...]
Nyalnád kezét te, volna csak keze,
néznél szemébe, volna csak szeme!
S volna szava, lesnéd, megérted,
nem mint szolga, nem mint cseléd [...]*

A szavak szerkezete és jelentése

*Képzeld el, hogy a szavak
elbújnak, elvesznek,
vagy lusták arra, hogy
rendelkezésedre álljanak.
Csak mutogathatsz, rajzolhatsz,
és ugyanígy tesz a hallgatód is.*

Emlékeztető

A szavakat mondattá, szöveggé összefűzve legtöbbször nem szótári alakjukban használjuk, hanem különböző toldalékokat ragasztunk hozzájuk. Így alkalmasabbá válnak gondolataink, érzéseink kifejezésére.

Új kérdés

Milyen részekből áll a szó, vagyis milyen a szerkezete?

Olvassuk el az alábbi szöveget, és vizsgáljuk meg néhány szó szerkezetét!

Magyarul. Az a tény, hogy anyanyelvem magyar, és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában...

(Kosztolányi Dezső: Ábécé a nyelvről és a lélekről)

A vizsgálat eredménye:

Az egyszerű szó egyetlen szóból áll: *az, tény, magyar, mint, még, sem.*

Az összetett szó két szóból áll: *anyanyelv.*

Ha az egyszerű vagy az összetett szó toldalékot kap, akkor toldalékos szóról beszélünk: *mélyen, csöppjeiben, fontosabb, anyanyelvemen.*

Tanulnivaló

A szó szerkezete szerint lehet:

- egyszerű szó: *ember, szép, öt, ír, és;*
- összetett szó: *virágláda, tizenkettő, világosbarna, ötöl-hatol, visszalép;*
- toldalékos szó: *ötödik, legszebb, édesanyámnál, írja.*

Okoskodó

Dolgozzatok párokban! Gyűjtsetek három-három példát egyszerű, összetett és toldalékos szavakra!

Emlékeztető

Ismerjük a szavak szerkezetét, tehát azt, hogy milyen elemekből állnak.

Új kérdés

Milyen részek alkotják az összetett szót?

Az alkalmazottak *felsorakoztak* a *háziúr* méltó fogadására. A kertész izgalomban a gereblyébe kapaszkodott. A *szobalánynak* így is vigyáznia kellett, *nehogy elrikkantsa* magát. A *konyhafőnök* magas *szakácssapkájában* feszített. Még a *szemüveges* könyvelő is *előbújt* irodájából, *hátha* ő is kóstolhat a tavalyi *nerángassból*.

Figyeljük meg a kiemelt szavakat!

Az *összetett* szó első tagja *előtag*, a második *utótag*: *házi* + *úr*; *elő* + *bújt*.

Van kettőnél több szóból szerkesztett összetétel is.

Például: *csepp* + *kő* + *barlang* (3 szó), *gép* + *kocsi* + *vezető* + *képzés* (4 szó).

Okoskodó

1. Vitassátok meg, miért összetett szó az ige a *Károly megebédel* mondatban! És vajon miért nem az a *Péter tanul, Károly meg ebédel* mondatban?
2. Alkossatok három-négy fős csoportokat, és építsetek az összetett szavak elő- és utótagjából szóláncokat! Az első szót válassza ki a csoportvezető! Segítségként használjatok kézikönyveket (pl. helyesírási szótár, értelmező szótár stb.)!

Tanulnivaló

A két vagy több szóból alkotott szót **összetett szónak** nevezzük (*iskolatáska, tájkép*). Az ígékötős ige is összetett szó (*szétnéz, kihívás*). Az összetett szó részei: **előtag** és **utótag**.

További kérdés

Hogyan módosul a jelentés összetétel esetén?

Kívülről nézve nem is *feltűnő*,
ahogy *elmegy* egymás mellett
két *járókelő*.

Mi történt volna,
ha *megszólítom*,
mit is mondtam volna,
máig sem tudom.

(Bornai Tibor: Két járókelő)

Valamennyi kiemelt szó két elemből álló összetétel. Például a *járókelő* szó előtagja: *járó*, utótagja: *kelő*. A szó jelentése: utcai gyalogos. Az *összetétel* mindig új jelentést hordoz a szavak eredeti jelentéséhez képest:

<i>fel + tűnő</i>	→	<i>feltűnő</i> (= kirívó),
<i>édes + anya</i>	→	<i>édesanya</i> (= szülő),
<i>el + megy</i>	→	<i>elmegy</i> (= távozik),
<i>inga + óra</i>	→	<i>ingaóra</i> (= órafajta),
<i>meg + szólítom</i>	→	<i>megszólítom</i> (= szóba állok vele),
<i>kő + híd</i>	→	<i>kőhíd</i> (= kőből készült híd).

Okoskodó

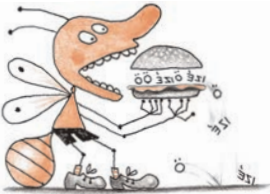
A fenti versből kiindulva mutassátok be, hogyan köszönnek és szólítják meg egymást ismerős és ismeretlen felnőttek, fiatalok az idősebbeket, gyerekek egymást!

Figyelemkeltő

- Az összetétel határán gyakran történik valamilyen mássalhangzó-változás.
Részleges hasonulás: *víz*tisztítás, *hold*komp.
Rövidülés: *toll*párna, *meg*gylekvár.
Jelöletlen teljes hasonulás: *any*ja, *egés*zség, *áll*janak.
- Az összetett szavakat mindig az összetétel határán választjuk el.
Például: *fog*-orvos, *méz*-édes, *nagy*-apa, *fel*-ébred.

Beköszöntő	5
Miért és hogyan kell a nyelvtant tanulni?	6

TANÉV ELEJI ISMÉTLÉS

Hangtani ismeretek	9
Szótani ismeretek	10
Mondattani ismeretek	11
Fogalmazási ismeretek	12
Nyelv, anyanyelv, beszéd, írás	14
A szép magyar beszéd	16
Kommunikáció, nyelvi viselkedés	18

ISMERKEDJ MEG A SZÖVEGEKKEL!

A nyomtatott szöveg	21
Az elektronikus szöveg	24
Tájékozódás, információkeresés	28

MAGÁN- ÉS MÁSSALHANGZÓK

Hogyan keletkeznek a hangok?	31
Magánhangzóink	32
Mássalhangzóink	34
A magánhangzók egymásra hatása. A hangrend és az illeszkedés	36
A mássalhangzók egymásra hatása I. A részleges hasonulás	38
A mássalhangzók egymásra hatása II. A teljes hasonulás	40
A mássalhangzók egymásra hatása III. Az összeolvadás	44
A mássalhangzók egymásra hatása IV. A rövidülés	46
A mássalhangzók egymásra hatása V. A kiesés	47

HELYESÍRÁSUNK ALAPELVEI

A hang és a betű	49
Az ábécé és a betűrend	50
A szótagolás és az elválasztás	51
A magyar helyesírás alapelvei I. A kiejtés elve	52
A magyar helyesírás alapelvei II. A szóelemzés elve	54
A magyar helyesírás alapelvei III. A hagyomány elve	56
A magyar helyesírás alapelvei IV. Az egyszerűsítés elve	58
Összefoglalás. Szövegértés, hangtan, helyesírás	60

A SZAVAK SZERKEZETE ÉS JELENTÉSE

A szó szerkezete I. A szavak osztályozása	65
A szó szerkezete II. Az összetett szó részei	66
A szó szerkezete III. A toldalék fajtái	68
A szó szerkezete IV. További ismeretek a toldalékokról	70
A szó alakja és jelentése I. A hangalak és a jelentés kapcsolata	72
A szó alakja és jelentése II. Egyjelentésű és többjelentésű szavak	74
A szó alakja és jelentése III. Azonos alakú szavak	76
A szó alakja és jelentése IV. Hasonló hangzású szavak	78
A szó alakja és jelentése V. Rokon értelmű szavak	79
A szó alakja és jelentése VI. Ellentétes jelentésű szavak	80
A szó alakja és jelentése VII. Hangutánzó és hangulatfestő szavak	81
Állandósult szókapcsolatok	82
Összefoglalás. Szótani ismeretek	84

TANÉV VÉGI ISMÉTLÉS

Az ismétlés lépései	87
Hangjaink és betűink	88
Helyesírásunk	89
Szavaink	90
Mondataink	92
Szövegértés	93
Nyelv és kommunikáció	94
FÜGGELÉK	95
KISLEXIKON	98